

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of
Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

December/Aralık 2022, 2 (2): 375-396

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Bedi' İlminde İktibâs Sanatı
The Art Of Iqtibas In Bedi' Science

Fatih Temir

Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
PhD student, Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric
Aksaray, Türkiye

muhammedalitemir@gmail.com

orcid.org/0000-0003-2607-3841

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 14.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 29.12.2022

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 375-396

Atıf/Cite as: Temir, Fatih. "Bedi' İlminde İktibâs Sanatı [The Art Of Iqtibas In Bedi' Science]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 2/2 (Aralık 2022): 375-396

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2022 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Türkiye

BEDİ' İLMİNDE İKTİBÂS SANATI***Öz**

Arap belâgatında bedi' ilminin muhassinât-ı lafziyye konuları arasında bulunan iktibâs sanatı, söze ve manaya güzellik ve renk katmak amacını taşımaktadır. Fakat diğer taraftan muhataplarının gönüllerinde ve zihin dünyalarında hayatı anlamlandırmak açısından bir canlılık ve zarafeti de hedeflediği âşikârdır. Kur'ân ve sünnetle sağlam bir bağı olan bu belâgat maddesi, lafız ve mana yönüyle sözü güçlendirdiği gibi üslûbu da farklılaştırmaktadır. Arap edebiyatına bakıldığında iktibâs sanatının, şairler ve nâsirler tarafından ifadeyi süsleyip, manayı kuvvetlendirmek amacıyla ustalıkla kullanıldığı sıkça rastlanılan bir durumdur. Çalışmamızda edebî bir sanat olarak şiirde ve nesirde ifadeye canlılık ve güzellik katan, sözü pekiştirip güçlendiren, belâğî açıdan sözün seviyesini yükselten iktibâs sanatından, örneklerinden ve anlamsal özelliklerinden bahsedilmiştir. İktibâsın etimolojik anlamı, tarihsel süreci içerisinde değerlendirilmiş, şiir ve nesir kabilinden örneklerle desteklenmiştir. İktibâs türünün tazmîn ve istişhâd türleri ile olan yakınlığı ve farklılığı da verilen misallerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, İktibâs, Belâgat, Bedi', Beyan

THE ART OF IQTIBAS IN BEDI' SCIENCE**Abstract**

The art of iqtibas, which is among the subjects of bedi' science in Arabic rhetoric, aims to add beauty and color to the word and meaning. But on the other hand, it is obvious that it also aims at making liveliness and elegance in the hearts and minds of his interlocutors in terms of making sense of life. This rhetoric element, which has a strong connection with the Qur'an and the Sunnah, not only strengthens the word in terms of wording and meaning, but also differentiates the style. When we look at the Arabic literature, it is a common situation that the art of iqtibas is used skillfully by poets and nasir to embellish the expression and strengthen the meaning. In our study, examples and semantic features of the art of iqtibas, which adds vitality and beauty to the expression in poetry and prose as a literary art, reinforces and strengthens the word, and raises the level of the word in terms of rhetoric, are mentioned. The etymological meaning of iqtibas has been evaluated in its historical process and supported with examples from poetry and prose. The closeness and difference of the type of iqtibas with the types of tazmin and istishad has also been demonstrated with the examples given.

Keywords: Arabic Language and Literature, Iqtibas, Rhetoric, Bedi', Declaration

* Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Fatih Temir, "Ebû Mansûr es-Seâlibî ve el-İktibâs Mine'l-Kur'ân'i'l-Kerîm Adlı Eseri", (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

Giriş

İslâm medeniyetinin ve kültürünün en önemli yansımalarından birini şüphesiz belâgat oluşturur. İslâm inancının iki temel dayanağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet, birçok alanı olduğu gibi belâgatı da tesiri altına almış, şair ve nâsirler telif ettikleri eserlerde bu kaynaklardan yoğun bir şekilde faydalanmışlardır. Zira Kur'ân-ı Kerîm, eşsiz ve mükemmel üslubuyla hem lafız hem mana açısından bir belâgat harikası ve mücizevî bir kitaptır. Belâgat ilminin alt disiplin dallarından birini oluşturan bedi' ilmi, mananın ve lafzın güzelliğini esas alan edebî sanatları ele almaktadır. Bu edebî sanatlardan biri olarak kabul edilen iktibâs sanatı da sözü süsleme ve ifadeyi güçlendirme konusunda Kur'ân ve sünnetten beslenmektedir. İktibâs sanatının gayesi sözün gücünü muhatapları nezdinde etkili bir biçimde arttırmaya, onları iyiliğe, güzelliğe ve erdemli davranışlara yönelmelerini sağlamaya dayalıdır. Çalışmamızda iktibâs konusu farklı yönlerden ele alınmış, tanımı, amacı, tarihsel süreci anlatılmış, iktibâsla yakınlığı bulunan tazmîn ve istişhâd konularına da yer verilmiştir.

1. İktibâsın Anlamı

Etimolojik anlamda kelimenin kökü olan الْقَبَسُ “ateşten bir köz, küçük kor parçası, şûle, od pâresi” anlamlarına gelmektedir. İktibâs قَبَسٌ - قَبَسٌ fiilinin, ifti'âl bâbındaki masdarı olup lugavî olarak “ateş yakmak üzere bir yerden köz almak, alıntı yapmak, ilim öğrenmek” demektir.¹ Bu manada Tâhâ suresinin onuncu âyet-i kerîmesinde اِنِّي اَنْسَنُتُ نَارًا لَعَلِّي اَتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ “Belki ondan size bir kor parçası getiririm.” şeklinde yer almaktadır.

Belâgat âlimlerine göre iktibâs, bedi' sanatlarından biri olup bu istilâhı ilk kez bağımsız bir terim olarak değerlendiren Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) olmuştur. Onun yaptığı tanım aynı zamanda iktibâsın kaynağını ve amacını ortaya koyması açısından da değer kazanmaktadır. Râzî'nin yaptığı tarif şöyledir:

وَهُوَ أَنْ تُدْرَجَ كَلِمَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٌ فِي الْكَلَامِ، تَرْبِيئًا لِنِظَامِهِ وَتَفْخِيمًا لِشَأْنِهِ.

“Sözün durumunu yüceltmek ve dizimini süslemek maksadıyla, sözün içine, Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet-i kerîmenin ya da âyet-i kerîmeden bir kelimenin konulmasıdır.”²

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Râzî, iktibâs sanatını elde edilen kaynak ve kullanılan materyal açısından Kur'ân âyetleriyle sınırlı tutmaktadır. Aynı zamanda âyet-i kerîmenin külliyyen yani tamamının ya da cüziyyen bir kısmının alınabileceği noktasında bir sınır belirlemiştir.

Terimsel anlamıyla iktibâs, şair veya nâsirin, şiir veya nesrine ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek amacıyla, bir âyet-i kerîme veya hadîs-i şerîfin tamamını ya da bir kısmını alıntılarla dâhil etmesidir. Bu durumda iktibâs sahibi, yaptığı iktibâsın âyet ve hadîs olduğunu belirtmeden, bunları referans göstermeden doğrudan sözünün arasına yerleştirmektedir. Bu nedenle “Yüce Allah şöyle buyurdu”, “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur”, “Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir” şeklinde kullanılan ibarelerle yapılan alıntılar iktibâs sayılmaz.³

Şairin şu mısralarında geçtiği gibi: (el-Vâfir)

¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1430/2009), 911.

² Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetü'l-i'câz fî dirâyeti'l-i'câz*, nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beyrut: Dâr'u Sâdır, 1424/2004), 173.

³ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedi' İlmi Ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 247; Ali Bulut, “Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı “Taât Risâlesi” Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma dergisi* 7/1 (Şubat 2007), 255; Abdulmuhsin b. Abdulazîz el-Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2004), 13; Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî, *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*, şrh. Abdurrahman el-Berkûki (Mısır,y.y. 1351/1932), 422; Mustafa Emîn Ali el-Cârim, *el-Belâgatu'l-vâziha* (Karaçi-Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010), 250; Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh* (Karaçi-Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010), 145.

أَبْلَيْ بِالَّذِي اسْتَقْرَضْتَ خَطًّا وَأَشْهَدُ مَعَشَرًا قَدْ شَاهَدُوهُ
فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْبَرَابِئَةَ عَنَّتْ لِجَلَالِ هَيْبَتِهِ الْوُجُوهُ
يُقُولُ: إِذَا تَدَايَيْنُكُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجْلِ مُسَمًّى فَاتَّقُواهُ

Bir kimseden borç (ödünç) talep ettiğinde bunu kaydetmek onu bana kanıtlar mı? Ona şahit olan bir grubu tanık göster.

Zira Allah kâinatın yaratıcısıdır, yüzler (insanlar) heybetinin celaline dayanamaz.

Allah (c.c.) şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir mühlete kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu kaydedin".⁴

Burada şair, şiirinin üçüncü beytinde, Bakara suresinin iki yüz seksen ikinci âyetinden yaptığı alıntıyı âşikâr etmiş, doğrudan ve bariz bir biçimde Kur'ân-ı Kerîm'den gerçekleştirdiği alıntıyı ortaya koymuştur. Bu alıntı açık olduğu için teknik anlamıyla iktibâs değeri görülemez. Zira iktibâs sanatı, alıntı yapılan kaynağın belirgin bir şekilde âşikâr edilmesini, kimliğini göz önüne getirecek ya da okuyucunun hissetmesini sağlayacak biçimde ortaya çıkarılmasını kendi öz tanımına ve ruhuna aykırı görmektedir. Kaldı ki böyle bir izhar ya da vurgu, sözü söyleyenin bu sanat dalıyla alakalı kullanım iddiasını baştan çürütecektir. Kısaca, şair veya nâsir, yaptığı alıntının kaynağına - âyet ve hadîse - doğrudan ya da imalı bir şekilde temas ederse, bu iktibâs olarak değer kazanmaz.

2. İktibâsın Amacı

İfadeye canlılık katması, sözü pekiştirip kuvvetlendirmesi, belâgat tekniği açısından lafız ve mananın seviyesini yükseltmesi nedeniyle, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden yapılan alıntılar iktibâs adıyla bir söz sanatı olarak kabul edilmiştir.⁵ Bu söz sanatının zarafetini ve güzelliğini belirleyen nirengi noktası, şair ve nâsirin alıntısını, kaynak belirtmeksizin ve okura hissettirmeden sözünün arasına ustalıkla yerleştirmesidir.

İktibâsın yapıldığı Kur'ân-ı Kerîm, sözlerin en faziletlisi, öğütlerin en güzeli, dinleyenleri kendine davet eden, gönülleri cezbeden, muhatap kitlesini kendisinin bir benzerini getirmekten aciz, nâkis ve akîm bırakan, âlemlerin Rabbi'nden (c.c.) indirilmiş bir kitaptır.

Hadîs-i şerîfler ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kıymetli sözleridir ki o Peygamber, insanların en güzel konuşanı, en yüce gönüllüsü, en hikmetli olanıdır. İslâmî ilimlerin temel dayanaklarını teşkil eden hem Kur'ân-ı Kerîm hem de hadîs-i şerîfler, tatlı ve lezzetli birer su kaynakları olup hislerimizi inceltmekte, Allah'tan (c.c.) gelen ilham rüzgârını gönüllerimizde yeşertmektedir.

Kur'ân ve sünnete odaklanan bu söz sanatı, belâgat ilminin önemli konularından ve bedi' türünün alt disiplin dallarından biri haline gelmiştir. Kelime anlamından hareket edersek şair veya nâsir, âyet-i kerîmelerden veya hadîs-i şerîflerden alıntı yapmakla adeta sözünü bunlar vesilesiyle aydınlatmaktadır. Belâgat ve fesâhat âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in heybet ve celâli karşısında acizliklerini ortaya koymuşlar, onun hikmet ve parıltılı boyasıyla boyanmışlar, kulaklarda ve gönüllerde sözlerinin istenilen tesiri bırakması için kendi sözlerini, Kur'ân-ı Kerîm'le ziyetlendirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarındaki kuvvetli tesir, manalarındaki ulvî

⁴ es-Seyyid Ali Sadrüddîn b. Ma'sûm el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, thk. Şakir Hâdi Şükr (Kerbela-Irak: Mektebetu'l-Irfan, 1378/1969), 297.

⁵ Ali Bulut, "Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı "Taât Risâlesi" Örneği", 255.

gaye, ilim ve marifet zenginliği, şairlerin ve yazarların hayranlıklarını toplamış, metotlarının gelişip ilerlemesinde ve edebî dünyalarında ana dayanak olmuştur.⁶

Muktebis yani alıntı yapan alıntısını çeşitli amaçları gözeterek medh, hiciv, gazel, mersiye ve ihvâniyyât gibi konular çerçevesinde gerçekleştirir.

Bir bedi' türü olan iktibâs, şairlerin ifadeyi süslemek ve manayı güzelleştirmek için âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şeriflerden bir kısmını –âyet ve hadîs olduğuna açık bir işaret olmadan- aldıkları ve sıkça kullandıkları söz sanatıdır. Bu noktada önem arz eden bir başka husus, söz sahibinin kelâmının arasına âyet ve hadîslerden iktibâsta bulunması, her ne kadar bedi' sanatlarının değerini artırsa da buradaki maksat, sadece sözü güzelleştirmek ya da söze tatlılık veya zarafet katmak amacı olmamalıdır. Çünkü özellikle nesirde iktibâsın amacı, salt lafızların güzelliği ve lezzeti değil, aynı zamanda övünme, kuvveti izhar etme, düşmanı korkutma, yardım talebi gibi konular da olabilir. Keza hitabet sanatının icrâsında, hikmetli sözlerle nasihat noktasında, âlemdeki sırları açıklamada, davet ve irşat vazifesinin temel dayanaklarını oluşturmada, mü'minlerin gönüllerini erdemli davranışlara yönlendirmek için Allah'ın (c.c.) kitabıyla ve Peygamber'in (s.a.v.) hadîsleriyle insanların düşüncelerini desteklemesi, olağan bir durum olarak değerlendirilmelidir. Allah'ın kelâmının ve Peygamber'in (s.a.v.) hadîslerinin sû-i edep ve gayri ahlâkî amaçlar için alıntılanması doğru olmayacaktır. Zira alıntı yapan, bu durumda bâtil bir işe giriştiği gibi, kendisinden, yaptığı tasarruf kabul görmeyecek, alıntılama memnû' ve merdûd olarak kıymetsiz bir hal alacaktır. Hatta lafızlar açısından ciddi bir tahrif söz konusu olursa, bu durum alıntı yapmanı, küfür noktasına taşıyabilecektir.⁷

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, alıntı yapılacak olan ibarenin ustalıkla, maharetli bir biçimde sözün arasına konulması gerekir. Alıntı yapılan ibare, sözün ya da beytin içerisine öyle bir şekilde dahil edilmeli ki alıntı yapanın, bu anlamdaki hüneri ortaya çıksın. Keza muktebis, yaptığı iktibâsla, kendi ifadelerini daha tesirli hale getirmek ve alıntı yaptığı söz ile kendi sözleri arasında insicamı, tutarlılığı ve düzenli işleyişi sağlama ustalığını ortaya koyabilmelidir. Bu durum söz söyleyenin sözünü ifade etmedeki becerisini, fesâhat ve belâgat konusunda ehliyet ve liyâkatının ulaştığı seviyeyi işaret etmesi açısından bir değer taşıyacaktır.

İktibâs kavramı, âyet ve hadîslerin yalnızca sözlerini değil, anlamlarını da ihtiva edebilir. Keza naslardan alıntı yapılması iktibâs sanatını meydana getirdiği gibi, mana yönünden gerçekleştirilen alıntı da aynı sonucu doğurur. Bir başka ifade ile iktibâs, eğer âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şeriflerin lafızlarından aynıyla alınıp aktarılırsa buna lafzî iktibâs, mana yönüyle şiire veya nesre tahmil ediliyorsa buna da manevî iktibâs adı verilir.⁸ Kur'ân ve hadîs eksenli bir söz sanatı olan iktibâsta alıntılarının sadece bir kelime ile yapılması bu sanatın varlığını ortaya koymayacağı gibi uzun alıntılar yapılması da ifadeyi güzelleştirmek yerine çirkinleştireceği için uygun görülmemiştir.⁹

3. İktibâsın Tarihsel Süreci

İktibâsın tarihine, ilk ortaya çıkışına ve köklerine baktığımızda bu söz sanatını Peygamber'in (s.a.v.) dönemine kadar götürmemiz mümkündür. Allah Resûlü (s.a.v.) özellikle Cuma günleri namaz sırasında verdiği hutbesinde mutlaka Allah'ın kelâmından âyet-i kerîmeleri zikreder, insanları açık delillerle uyarırdı. Allah Resûlünün hitabetlerinde, vaazlarında sözlerinin içerisine Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılar koyması, sözlerini teyid edici veya takviye edici biçimde iktibâslara başvurması son derece doğal ve muhataplarının vahiyden faydalanmasını sağlamak

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *İcâzû'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyîd Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Misra, 1954), 200.

⁷ Necmuddîn İbnü'l-Esîr, *Cevheru'l-Kenz*, thk. Muhammed Zaglûl Sellâm (İskenderiye: Munşeâtü'l-Ma'ârif, ts.), 202.

⁸ Murat Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasihat* (Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 57.

⁹ İsmail Durmuş, "İktibâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

için son derece gereklidir. Hatta bazı ülke liderlerine çıkarmış olduğu İslâm'a davet mektuplarında bile âyet-i kerîmelerden iktibâslar gerçekleştirmiş, nebevî sözlerini ilâhî vahiyle süslemiştir. Bu anlamda ilk muktebis, yani konuşma ve hitabetlerinde Kur'ân'dan alıntı yapan ilk kişi bizzat Peygamber Efendimiz'dir. Zira Peygamber (s.a.v.) Hayber günü şöyle buyurmuştur:¹⁰

اللَّهُ أَكْبَرُ! خَرِبَتْ حَيْبَرُ! إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمِ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ

“Allah en büyüktür! Hayber yıkılmıştır. Biz bir kavmin sahasına indik mi artık uyarılanların sabahı fena olur.”

Burada Allah Resûlü (s.a.v.) *“İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) uyarılmış olanların sabahı çok fena olacaktır.”*¹¹ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Yaptığı iktibâsla Allah'ın Elçisi, Hayber Kalesi'nin ve içindekilerin âkıbetlerinin parlak olmayacağını, İslâm'a karşı tavır alanların, düşmanca davrananların sonlarının da buna benzer bir netice olacağını inananlara bildirmektedir.

İnsanlar, ilerleyen dönemlerde Peygamber'i (s.a.v.) takip ettiler. Sahâbenin ileri gelenleri, Hulefâ-i Râsîdîn ve diğer insanların gerek sözlerinde gerekse eserlerinde, diyalog ve yazışmalarında Allah'ın (c.c.) kelâmından ve hadîs-i şerîflerden iktibâsta bulunmaya devam etmişlerdir.

Ebû Leyla el-Ensârî¹² (r.a.) şu haberi verdi:¹³

Hz. Osman'ı (r.a.) çevresi kuşatılmış halde gördüm. Küçük bir pencereden insanlara şöyle diyordu:

أَيُّهَا النَّاسُ! لَا تَقْتُلُونِي وَاسْتَعْتِبُونِي، فَوَاللَّهِ لَئِنْ قَتَلْتُمُونِي لَا تَصْلُونَ جَمِيعًا أَبَدًا، وَلَا تُجَاهِدُونَ عَدُوًّا أَبَدًا،
وَلَتَخْتَلِفَنَّ حَتَّى تَصِيرُوا هَكَذَا، وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ قَالَ: يَا قَوْمَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلَ مَا
أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمَ لُوطٍ مِنْكُمْ بَبَعِيدٍ

“Ey insanlar! Beni öldürmeyiniz ve beni kınamayınız. Allah'a kasem ederim ki beni öldürürseniz bir daha birlikte namaz kılamazsınız ve asla bir düşmana karşı savaşamazsınız, böyle olana kadar ihtilaf ediniz (aranızda tartışınız), sonra parmaklarını birbirine kenetledi ve dedi ki: “Ey kavmim! Sakın bana muhalefetiniz sizi Nuh (a.s.) kavminin veya Hud (a.s.) kavminin yahut Salih (a.s.) kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sevketmesin! Lût (a.s.) kavmi zaten sizden uzakta değildir.”¹⁴ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Hz. Osman, (r.a.) halifelik yaptığı dönemde İslâm Devleti'nin içinde bulunduğu fitne ve karışıklığın insanlara hayır getirmeyeceğini, salimen bir müzâkere, değerlendirme ve tartışma yapmadan fevrî hareket etmenin kimseye faydası olmayacağını, geçmiş milletlerin başına gelen musibet ve felaketlerin bir benzerini yaşamalarının kaçınılmaz olacağını âyet-i kerîme iktibâslarıyla vurgulamıştır.

¹⁰ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1412/1991), “Cihad ve Siyer”, 120 (No. 1365); el-Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârisî, *el-İhsan fî takrîbi Sahîhi Ibn Hibbân*, thk. Şuayb El-Arnaût (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1412/1991), “Mu'cizat”, 14/452 (No. 6521).

¹¹ es-Sâffât 37/177.

¹² Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın babasıdır. İsmi konusunda ihtilaf edilmiştir. Yesâr b. Nümeyr, Evs b. Havlî, Dâvud b. Bilal, Bilal b. Büleyl gibi isimler zikredilmektedir. Dâvud b. Büleyl ismi muteberdir. (Daha geniş bilgi için bk. Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1442/2003), 6/264.

¹³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2001), 3/67.

¹⁴ Hûd 11/89.

İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) Hz. Âişe'den (r. anha) rivayet ederek şunları aktardı: Babam iki satırlık bir vasiyette bulundu ve şöyle yazdı:¹⁵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ؛ هَذَا مَا أَوْصَى بِهِ أَبُو بَكْرٍ ابْنَ أَبِي فُحَّافَةَ عِنْدَ خُرُوجِهِ مِنَ الدُّنْيَا، حِينَ يُؤْمِنُ
الْكَافِرُ وَيُنْتَهِي الْفَاجِرُ وَيَصْدُقُ الْكَاذِبُ، إِنِّي اسْتَخْلَفْتُ عَلَيْكُمْ عَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَإِنْ يَغْدِلْ فَذَلِكَ ظَنِّي بِهِ
وَرَجَائِي فِيهِ، وَإِنْ يَجْرُ وَيَبْدُلْ فَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ، (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ۝)

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Ebû Bekir İbn Ebî Kuhâfe'nin bu dünyadan ayrılırken, kâfirin imana, günahkârın tövbeye geldiği, yalancının doğru söylediği dakikada vasiyeti şudur. Ömer b. el-Hattâb'ı (r.a.) size benden sonra halef tayin ediyorum. Adaleti icra ederse, ondan umduğum ve beklediğim de budur, başka bir hareket tarzı benimser ve değişirse gaybı bilemem. *“Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında bilecekler.”*¹⁶

Hz. Ebû Bekir (r.a.) vasiyetini sonlandırırken Şuarâ suresinin yukarıdaki ilgili âyetinden iktibâsta bulunarak sözlerini teyid ve takviye etmiştir. Sözlerinin içerisinde kendinden sonrası için bir halef tayin ederken bir noktada ona güvenmenin bir ölçüsü olan adalet vurgusunu arzetmiş, diğer taraftan da onunla ilgili beklentisi ve ümidi gerçekleşmezse, onun için uhrevî sorumluluğun ağırlığını belirtmiştir.

Yine Hz. Ali (r.a.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ الرَّمَانَ فَلَا يَطْعَنُ بِرُمْحٍ، وَلَا يَضْرِبُ بِسَيْفٍ، وَلَا يَزِمُ بِحَجْرٍ، وَاصْبِرُوا، فَإِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ

*“Kim bu zamana erişirse, mızrak saplamasın, kılıçla vurmasın, taş atmasın. Sabredin! Çünkü iyi son, gūnahtan sakınanlarındır.”*¹⁷

Burada Hz. Ali (r.a.) fitne, nifak, karışıklık ve fesat günlerinde bazen Müslümanların alması gerektiği tavır ve duruşla ilgili olarak yaptığı nasihatte şu âyetten iktibâsta bulunmuştur: فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ *“Sabret, çünkü iyi netice gūnahtan sakınanlarındır.”*¹⁸

Yine tâbiinden bir grubun da fazilet konusunda sahâbeyi takip ettiklerini, iktibâs sanatını sözlerinde kullandıklarını ifade edebiliriz.

Ömer b. Abdülazîz (r.aleyh) (öl. 101/720) bir eve girerken şöyle niyaz ederek seslenmiştir:

بِسْمِ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، وَالسَّلَامُ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ، اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، وَأَدْخِلْنِي مَدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي
مُخْرَجَ صِدْقٍ، وَأَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا، وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ، اللَّهُمَّ أَحْفَظْنِي مِنْ فَوْقِي أَنْ أُخْتِطَفَ، وَمِنْ
تَحْتِ رِجْلِي أَنْ يَخْسِفَ بِي، وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Allah'ın adıyla, övgü Allah'a özgüdür ve Allah'tan başka hiçbir güç yoktur ve selam Allah'ın peygamberinin üzerine olsun. Ey Allah'ım bana af ve mağfiret kapılarını aç. *Rabbim girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver, bana katından bir rahmet ver ki Sen, çok bağışlayansın.* Allah'ım, beni üstümden kaçırılmaktan (aklımı kaçırmaktan), ayaklarımın altından tutulmaktan (ayağımın kaymasından), sağımı ve solumu kovulmuş şeytandan koru!”¹⁹

Ömer b. Abdülazîz (r. aleyh), sözlerinin arasına İsrâ suresinin sekseninci âyet-i kerîmesini iktibâs etmek suretiyle Müslümanlara güzel bir dua ve yakarış örneği sunmuştur.

Bir başka husus âlimlerin eserlerinin mukaddimelerine ve hitaplarına Allah'ın (c.c.) kelâmıyla başlamalarıdır.

¹⁵ Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1432/2011), 339.

¹⁶ eş-Şuarâ 26/227.

¹⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî el-Absî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut-Lübnan: Dâru't-Tâc, 1409/1989), 7/463, (No. 37250).

¹⁸ Hûd 11/49.

¹⁹ Absî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 5/255, (No.25821).

İbn Teymiyye (r. aleyh) (öl. 728/1328) meşhur kitabı *el-'Akîdetü'l-vasıtyye adlı* eserine İbn Teymiyye kitabının başında getirmiş olduğu mukaddime bölümünde zikretmiş olduğu dua ile "bütün dinlerin üzerinde yerini alsın diye Resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah kâfidir"²¹ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Bu iktibâsla Müslüman müelliflerin özellikle eser telifatı noktasında, usul ve yöntem tercihlerinde, bir tarz edinmelerini sağlama amacı belirtilmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi belâgat âlimlerine göre iktibâs, bedi' sanatlarının muhassinât-ı lafziyye konularından biri olup bu mefhumu ilk kullanan Fahreddin er-Râzî olmuştur. Râzî'den önce bu sanat "Tazmîn" olarak şöhret bulmuştur.²²

Edebiyatçılar, hitabet ehli, şair ve yazarlar, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden iktibâsta bulunmayı büyük bir şeref olarak görürken, edebî ve retorik eserlerde, tarih ve tabakât kitaplarında, şiir divanlarında bu bedi' türün izlerine rastlamak sanatsal anlamda değerli bir üslup, güzel bir yöntem olarak takdire şayan kabul edilmiştir.

4. İktibâs ve Tazmîn

Belâgat âlimlerinin bir kısmı iktibâs sanatını tazmîn kapsamı içerisinde değerlendirmişlerdir.

Tazmîn (تَضْمِينٌ) kelimesi Arapçadaki "güvence vermek, garanti etmek, kefil olmak" anlamında تَضَمَّنَ fiilinden tefil bâbına sokularak türetilmiştir. Sözlükte "sığıştırmak, sokmak, içermek, bir nesneyi başka bir nesnenin içerisine dâhil etmek, bir şeyin kapsamlı bir şekilde başka bir şeyin içine katılması, boynuna yükletmek" anlamlarına gelmektedir.²³

Yine bedi' sanatlarından kabul edilen tazmîn de ilk dönemlerden itibaren çeşitli başlıklar altında belâgat kitaplarında yer almıştır. Terim olarak tazmîn, bir şairin diğer şairlerin şiirlerinden kendi manzumelerine, mısra ve beyit alıntılarını gerçekleştirildiği bir bedî' türüdür.²⁴ Bu anlamda iktibâs türüyle birlikte değerlendirilmesi ya da birinin yerine diğerinin kullanılarak mana birlikteliğinin kurulması doğru olmaz. Zira tazmîn'de şair, aynı zamanda, kendine mal etmemek adına intihal ve tevârüd olmaksızın alıntılama yaptığı bölüme dikkat çeker.

Harîrî'nin (öl 516/1122) şu sözünde olduğu gibi: (el-Vâfir)

عَلَى أَنِّي سَأُنْتِيذُ عِنْدَ بَيْعِي (أَضَاعُونِي وَأَيَّ قَتَيْ أَضَاعُوا)

Bunun üzerine ben satıldığımda (gereği gibi önemsenmeyince) şu mısralar dökülecek dilimden:

(Kıymetimi takdir etmeyip beni kaybettiler ve hem de öyle bir genci kaybettiler ki.)²⁵

İkinci beyit, Arcî'den (öl 120/738) alıntılanarak yazılmış olup şair bu durumu işaret altına alarak göstermiştir. Arcî'nin divanında beytin tam ifade edilişi şu şekildedir: (el-Vâfir)

عَلَى أَنِّي سَأُنْتِيذُ عِنْدَ بَيْعِي لِيَوْمِ كَرِيهَةٍ وَ تَدَادِ تَعْرِ

²⁰ Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-vasıtyye*, nşr. Muhammed b. Abdülazîz (Riyad: ed-Dureru's-Seniyye, 1433/2012), 2.

²¹ el-Fetih 48/28.

²² Durmuş, "İktibâs", 22/52.

²³ Cevherî, *es-Sihâh*, 685; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1984), 905; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1973), 715.

²⁴ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 146.

²⁵ Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu*, 19.

Kıymetimi takdir etmeyip beni kaybettiler ve hem de öyle bir genci kaybettiler ki.

*Hoş olmayan bir gün (savaşın kızıştığı) ve de hudutlardaki gediklerin korunması için.*²⁶

Harîrî, inşa ettiği şiirde, kendi şiirinin ifade gücünü, güzelliğini, zarafetini, cezbedici vasfını arttırmak için ya da basit bir gayeye matuf olmak adına beyitlerinin kafiyeyle olan ahengini ve dizimini sağlamak için başka bir şairden ya da müelliften alıntılama yoluna başvurmuştur.

İbnu'l-Esîr (öl 637/1239) ise söze tatlılık katmak amacıyla şiire veya nesre âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin alınması olarak gördüğü tazmîni, küllî tazmîn ve cüzî tazmîn olmak üzere ikiye ayırmıştır:

Küllî tazmîn, bir âyetin ya da bir hadîs-i şerîf'in tamamını sözün içine almak iken, cüzî tazmîn ise âyet veya hadîsin bir kısmını söze dahil etmektir.²⁷ İbnu'l-Esîr verdiği örneklerle âyet ve hadîslerden kelime ve terkip alıntılama ve iktibâsı, tazmîn olarak değerlendirmektedir.

Tazmîn terimi, şiirsel alıntılara has bir özellik ve söz sanatı iken iktibâs terimi ise, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf etkenli ve eksensiz dinî metinlerden elde edilen alıntıları oluşturmaktadır.²⁸

İktibâs söz sahibinin, konuşmasının içerisine Allah'ın (c.c.) kitabından bir âyeti ya da âyetten bir kelimeyi koymasındadır. Bunun iki çeşidi vardır; birincisinde iktibâs sahibi ifadesiyle âyetin manasından dışarı çıkmaz.

Büyük dil âlimi ve meşhur el-Makâmât adlı eserin sahibi Harîrî'nin sözünde olduğu gibi:

فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ حَتَّى أَنْشِدَ فَأَعْرَبَ

Bir göz kırpması kadar” hatta daha az zamanda şiir yazarım ki hayretler içerisinde kalırsın.²⁹

Bu ifade de Nahl suresindeki وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ “Kıyametin meydana gelmesi, bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”³⁰ âyetinden iktibâs yapılmıştır.

Harîrî, bu ifadeyle şiir yazmaya çok yakın ve tez olmayı imâ etmiştir. Âyet-i kerîmede de durum bu mana üzerinedir. Dolayısıyla muktebis yani alıntı yapan, âyetteki manadan uzaklaşmamış, manaya sadık kalarak uygun davranmıştır.

İkincisinde ise iktibâs sahibi (alıntı yapan) ifade ettiği ibareyle âyetin manasından uzaklaşır.

İbnu'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) şu manidâr beyitleri, Kur'ân-ı Kerîm'den gerçekleşen iktibâsa örnek olarak sunulabilir: (el-Vâfir)

لَنْ أخطأُ فِي مَدْحِي مَا أخطأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بَوَادٍ غَيْرَ ذِي زَرْعٍ

Ben seni methetmekte hata etmiş olsam da sen, beni (iyilikten) men ve engellemede hataya düşmedin!

*Kuşkusuz ben indirdim ihtiyaçlarımı, ekini olmayan çorak bir vadiye.*³¹

²⁶ Abdullah b. Ömer el-Arcî, *Dîvânu'l-Arcî*, thk. Reşîd el-Abîdî-Hıdr et-Tâî (Bağdat: Şeriketu'l-İslâmiyye, 1375/1956), 34.

²⁷ Ebu'l-Feth Zıyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's- sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Mısır: Şeriketu Mektebe ve Matba'atu Mustafa el-Bânî, 1358/1939), 1/341.

²⁸ Ahmet Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtu'l-belâgiyye ve tetavvüruhâ* (Beyrut-Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1429/2008), 159.

²⁹ Abdülaziz Atîk, *İlmu'l-bedi'* (Beyrut-Lübnan: Dâru'n-Nahzati'l-Arabiyye, 2012), 39.

³⁰ en-Nahl 16/77.

Şair, *وَإِذْ غَيْرَ ذِي زُرْعٍ* ifadesini asıl manasından çıkarıp, başka bir anlama tahvîl ederek, yararsız ve hayırsız bir kişiyi kastetmektedir. Zira bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke şehri kastedilerek anlam kazanmıştır. Böylece Muktebis kullandığı ibareyle aslî anlamdan uzaklaşıp, bambaşka bir mananın destekleyicisi ve ispatlayıcısı olmak istemiştir.

Bu beyitte İbrâhim Suresi'ndeki *“Rabbimiz! رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زُرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ... Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim.”*³² âyetinden alıntı vardır.

İbnu'r-Rûmî, bu beyitlerle hiç kimseye faydası olmayan bir kişiyi imâ etmiştir. Fakat âyette işaret edilen Mekke toprağıdır.³³

Yine İbn Sem'ûn'un (öl 387/997) şu sözünde olduğu gibi:

يَا قَوْمِ اصْبِرُوا عَلَى الْمُحَرَّمَاتِ، وَصَابِرُوا عَلَى الْمُفْتَرَضَاتِ، وَرَاقِبُوا بِالْمَرَاقِبَاتِ، وَاتَّقُوا اللَّهَ فِي الْخَلَوَاتِ، تَرْفَعْ لَكُمْ الدَّرَجَاتِ

“Ey kavmim! Haramlara sabredin, zorluklara katlanın, ihtiyaç sahiplerini gözetin! Tenhada (yalnız başına kalmışken) Allah'tan korkun, (bütün bunlara uyarsanız) **sizin dereceleriniz yükseltilir.**”³⁴

İbn Sem'ûn, nasihatını va'z ederken *“Allah içinizden يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ... (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahiplerini yüksek derecelere çıkararsın.”*³⁵ âyetini bölüm bölüm olarak iktibâsta bulunmuş, âyetin ifade ettiği manadan uzaklaşarak farklı bir dizinle yeniden anlam elde etmiştir. Yapılan alıntıda, âyet-i kerîmeden elde edilen söz olduğu gibi değil de sözün bir bölümünün takdim edilmesi bir bölümünün de tehir edilmesi şeklinde gelmiştir.

Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Şafîî âlimlerin büyük bir kısmı özellikle nesir alanında şerî hikmetleri barındırması yönüyle, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden alıntıda bulunmaya cevaz vermişlerdir.³⁶ Keza şunu ifade etmekte yarar var ki, iktibâs sahibi, alıntı yaptığı kelime, terkip ve metinlerle naslara yönelik lafzan ve manen bir hasar, bir ifsâd düşüncesi taşımamalı, Allah sözünü meşru bir zemin üzerinde kendi sözlerine şahit kılmalıdır. Elbette insanlara öğüt, güzelliğe teşvik, tavsiye, nasihat, Allah'a yalvarma, yakarma, niyaz ve dua unsurlarının arasında iktibâs yapılması doğru ve isabetli bir teşvik aracının kullanıldığı sonucunu bizlere sunacaktır. Arap edebiyatının büyük şair ve ediplerinden sayılan Safiyüddin el-Hillî (öl 749/1348), iktibâs sanatının fikhî hükmünü, câiz olup olmaması yönüyle üçe ayırmıştır.³⁷

3.1. Mahmûd (Makbûl) İktibâs

Hitabetlerde, dini öğüt ve vaazlarda, ahitlerde, Peygamber'in (s.a.v.) ve ailesinin övüldüğü na't ve benzerlerinde kullanılan iktibâstır.

Nasihat içeren aşağıdaki beyitler buna örnektir: (el-Haff)

لَا تَكُنْ ظَالِمًا وَلَا تَرْضَ بِالظُّلْمِ وَأَنْكِرْ بِكُلِّ مَا يُسْتَطَاعُ
يَوْمَ يَأْتِي الْحِسَابُ مَا لِيُظْلَمَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

Ne zulmeden ol, ne zulme razı ol, bütün gücünle zulme tavır koy.

³¹ Kazvîni, *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*, 423.

³² İbrâhîm 14/37.

³³ Abdülaziz Atîk, *İlmu'l-bedi'*, 39.

³⁴ Ali b. Muhammed b. Ali El-Cürçânî, *Ta'rifât*, thk. İbrahim el-İbyârî (Dâru'r-Reyyân, 1982), 49-50.

³⁵ el-Mücâdele 58/11.

³⁶ Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu*, 59.

³⁷ Medenî, *Envâru'r-rebî'*, 2/218.

*Zira hesap vakti geldiğinde zalimlerin ne candan bir arkadaşı ne de riâyet edeceği bir yardımcısı olacaktır.*³⁸

Şair, beyitlerinin ikincisinde مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ “Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaathçisi olacaktır.”³⁹ âyetinden iktibâsta bulunarak şiirin anlamsal bütünlüğünü bozmayacak şekilde âyetteki manaya sadık davranmıştır. Yapılan alıntıyla verilen mesajın gücünün artırılması sağlanmış, vezin ve kafiye uyumuyla da güzel ve alımlı bir söyleyiş zarafeti gerçekleştirilmiştir.

3.2. Mubâh (Mebzûl) İktibâs

Gazel, hikâye türü edebî eserler, yazışmalar ve risâlelere dahil edilen iktibâstır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (öl. 589/1193) vezirliğini yapan ve Arap edebiyatında inşâ sanatının önemli temsilcilerinden sayılan Kâdî el-Fâdîl, (öl 596/1200) savaş yanlısı haçlıları eleştirirken ifade ettiği şu sözü bu çeşit iktibâsa örnek olarak sunulabilir:

وَعَضِبُوا زَادَهُمُ اللَّهُ غَضَبًا وَأَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ جَعَلَهُمُ اللَّهُ لَهَا حَطْبًا

*Hiddetlendiler, Allah onların hiddetlerini artırsın. Harb için ateş yaktılar, (Savaş istiyorlar) Allah onları o savaşa odun kılsın.*⁴⁰

Yukarıda ifadesi geçen *harp için ateş yaktılar* sözü ...كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ... “Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür.”⁴¹ âyet-i kerîmesinden alıntıdır. Kâdî el-Fâdîl, gerçekleştirdiği iktibâsla haçlıların savaş taraftarı olduklarını, yaktıkları ateşin içerisine bizzat kendilerinin yakıt olacaklarını ifade etmiştir.

3.3. Merdûd (Merzûl) İktibâs

Bunun iki çeşidi vardır; birincisi Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarına nisbet edilen bir şeyi kişinin kendi nefsi ve arzusu doğrultusunda insanlara uyarlayarak kullanması şeklinde olur.⁴²

Örnek:

Mervanoğullarından biri çalışanlarından şikâyette bulunurken *إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ* “Elbette onların dönüşü bizedir, onları hesaba çekmek te bize aittir.”⁴³ âyetini okuyarak iktibâsta bulunmuştur.⁴⁴

Bu noktada kişi, kendi hesabı ve menfaati için, Yüce Allah'ın kullarını hesaba çekme salâhiyetini adeta kendi inhisarına almışçasına çirkin bir iktibâsta bulunmuştur.

İkincisinde ise şakalaşmalarda, mugalata, soytarılık ya da ciddiyetten uzak ve müstehcen şiirlerin içerisinde yar alan iktibâs türüdür. Dinî değerlerin hafife alınması, aşağılanması, istihza, hakaret veya dalga geçmek şeklinde söylenen sözler içerisinde ifadesi geçen alıntılama tür ve örneklerin bu söz sanatının kapsamında değerlendirilmesi asla düşünülemez.

Şu örnekte olduğu gibi: (el-Kâmil)

قَالَتْ وَقَدْ أَعْرَضْتُ عَنْ غَشْيَاتِهَا يَا جَاهِلًا فِي حُمْقِهِ يَبْتَنَاهِي

³⁸ Ebu'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silku'd-durer fi a'yâni'l-karni's-sânî aşer* (Beyrut, y.y.,1989), 2/306.

³⁹ el-Mü'min 40/18.

⁴⁰ Muhyiddin Dib-Muhammed Ahmed Kasım, *Ulûmul-belâga (Bedi',beyân ve meânî)* (Trablus-Lübnan: el-Muessesetu'l-Hadîse, 2003), 128.

⁴¹ el-Mâide 5/64.

⁴² Medenî, *Envâru'r-rebî'*, 2/201.

⁴³ el-Gâşiye 88/ 25-26.

⁴⁴ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdîrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Suûdi Arabistan: Vizâratu's-Şuûn ve'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.) 1/315.

إِنْ كَانَ لَا يُرْضِيكَ قُبْلِي قِبْلَةً
لَأُؤْتِيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا

Dedi ki: Onunla münasebet kurmaktan yüz çevirdim, ey ahmaklığı son noktaya ulaşmış cahil!

Eğer benim ön tarafım kible olarak seni razı etmiyorsa, **senin yüzünü razı olacağın kibleye (yöne) döndürürüm.**⁴⁵

Burada şair, "Biz senin, قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا □ قَوْلَ وَجْهِكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ... " *Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini muhakkak ki görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye çeviriyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*"⁴⁶ âyetinden alıntı yapmakla, müstehcen ifadelerle dolu bir şiirle merdûd iktibâs türünün bir örneğini vermiştir. Zira kullandığı ifadeler istihcan kokan, şehveti andıran ibarelerden seçilmiş olup bu durum hem bu sanat dalı için hem de din ve ahlâk kuralları bakımından mahzurlu ve sakıncalıdır.

Yine kabul görmeyen iktibâsa bir başka örnek olarak İbn Hicce el-Hamevî'nin (öl. 837/1434) şu beyitleri verilebilir: (es-Seri')

أَوْحَى إِلَى عَشَاقِهِ طَرْفُهُ
هَيَّاهُ هَيَّاهُ لِمَا تُوعِدُونَ
وَرَدَّفَهُ يَنْطِقُ مِنْ خَلْفِهِ
لِمِثْلِ ذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

(Sevgilinin) Bakışları âşıklarına gösterdi ki, **size vadedilen şey ne kadar da irâk**

(Boş yere ümide kapılmayın).

Arkasından kalçaları ise şunu der: **Çalışanlar bunun gibisi için gayret sarfetsinler.**⁴⁷

Beyitlerde, sevgilinin fersiz bakışları âşıklarına hiç ümit vermez iken, fiziksel özellikleri ise sevenlerini ümitlendirmektedir. Şiirde ilk olarak هَيَّاهُ هَيَّاهُ لِمَا تُوعِدُونَ "Bu size söylenenler hakikat olmaktan çok çok uzak!"⁴⁸ âyetinden sevgilinin bakışları betimlenirken, ikinci olarak ta لِمِثْلِ ذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ "Amel sahipleri böylesi bir sonuç için çalışmalıdır."⁴⁹ âyetinden iktibâsla, sevgilinin fiziksel bir özelliği tasvir edilmiştir. Âyet-i celîlelerin böyle nefsânî hisler ve şehvet kokan tasvirler için kullanılması hoş görülmemiş, kınanmış ve reddedilmiştir.

İktibâs sadece âyetlerde değil aynı zamanda hadîs-i şerîfleri de kapsar.

Ebû Ca'fer el-Endelüsî (öl. 558/1163) dedi ki: (er-Remel)

لَا تُعَادِ النَّاسَ فِي أَوْطَانِهِمْ
فَلَمَّا يُرْعَى غَرِيبُ الْوَطَنِ
وَإِذَا مَا شِئْتَ عَيْشًا بَيْنَهُمْ
خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقِ حَسَنِ

İnsanlara vatanlarında düşmanlık etme, vatanından uzakta olan (yabancı) ne kadar da az gözetilir.

Ve eğer onların arasında yaşamak istiyorsan, **insanlara karşı güzel ahlâkın gereği gibi davran.**⁵⁰

Bu örnekte olduğu gibi beytin son kısmında Peygamber'in (s.a.v.):

⁴⁵ Medenî, *Envâru'r-rebî'*, 2/218.

⁴⁶ el-Bakara 2/ 144.

⁴⁷ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edebe ve gâyetu'l-erebe*, thk. İsâm Şakyû (Beyrut-Lübnan: Mektebetu'l-Hilal, 1987), 2/455.

⁴⁸ el-Mü'minûn 23/36.

⁴⁹ es-Sâffât 37/61.

⁵⁰ Cârîm, *el-Belâgatü'l-vâziha*, 249.

إَتَى اللهُ حَيْثُمَا كُنْتُمْ، وَأَتَّبِعَ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالِقَ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ

"Nerede olursanız olun Allah'a isyan etmekten sakının ve bir kötülüğün ardından onu ortadan kaldıracak bir iyilik yapın, insanlara karşı güzel ahlâkın gereği gibi davranın."⁵¹ hadîs-i şerîfenden iktibâsta bulunulmuştur. Gerçekleştirilen alıntıyla insanlara öğütte bulunulmuş, sözün tesir ve gücü kuvvetlendirilmeye çalışılmış, kafiye uyumu ve söyleyiş güzelliği yakalanmıştır.

4. İktibâsın Bölümleri

Anlatıma güç kazandırmak, sözün etkisini lafız ve mana yönünden muhatabında daha da hissedilir bir düzeye çıkarmak amacıyla bir tasvir aracı olarak kullanılan iktibâs, âyet ve hadîslerden yararlanmayı esas aldığına göre bu söz sanatının hem şiir hem de nesirde çeşitleri bulunmalıdır. Bunları şu başlıklar halinde sıralayabiliriz.

- * Nesirde Kur'ân-ı Kerîm'den iktibâs
- * Şiirde Kur'ân-ı Kerîm'den iktibâs
- * Nesirde hadîs-i şerîften iktibâs
- * Şiirde hâdis-i şerîften iktibâs

4.1. Nesirde Kur'ân'dan İktibâs

Vecîz hutbeleriyle ün salmış İbn Nübâte (öl. 374/984) hutbesinde şunları söyler:

فَيَا أَيُّهَا الْعَقْلُ الْمَطْرُفُونَ، أَمَا أَنْتُمْ بِهَذَا الْحَدِيثِ مُصَدِّقُونَ، مَا لَكُمْ مِنْهُ لَا تُشْفِقُونَ، فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ

"Ey başları önlerine eğilmiş gafiller! Size gelince bu sözlere inanmıyorsunuz. Size ne oluyor da söylenenlere dikkat kesilip sakınmıyorsunuz. **Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki bu vaat, tıpkı sizin sözleriniz kadar gerçektir.**"⁵²

İbn Nübâte, hutbesinin bir bölümünde فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek."⁵³ âyetinden iktibâsta bulunmuştur. İbn Nübâte, yaptığı iktibâsta âyet-i kerîmenin herhangi bir harfini ya da kelime sıralamasını değiştirmeden olduğu gibi almış, böylece sözlerini destekleyerek nasihatte bulunmuştur.

Yine bir hatibin şu sözleri de bir başka örnektir:

لَا تَعْرَتَكَ مِنَ الظَّلْمَةِ كَثْرَةُ الجُبُوشِ وَالْأَنْصَارِ إِنَّمَا نُوجِزُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

Zalimlerin ordu ve yandaşlarının çokluğu seni aldatmasın. Onları sadece, gözlerin dehşetten fırlayacağı güne kadar ertelemekteyiz.⁵⁴

Burada إِنَّمَا نُوجِزُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ "Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne geciktiriyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır."⁵⁵ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Burada da yapılan alıntı, düşmanın çokluğuna karşı cesurca davranmayı, zalimlerin âkıbetlerinin dehşet veren bir neticeyle son bulacağını ortaya koymaktadır.

⁵¹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Bayezid-İstanbul: Yunus Emre Yayınları), 3/397, "Birr ve Sıla", 54 (No: 3053).

⁵² Abdürrahîm b. Muhammed b. İsmâil b. Nübâte, *Divânu'l-hutab*, şrh. Tâhir Efendî el-Cezâirî (Beyrut: Abdu'l-Bâsit el-Enesi, ts.), 334.

⁵³ ez-Zâriyât 51/23.

⁵⁴ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatul arabiyye ususuha ve ulûmuha ve funûnuha* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/537.

⁵⁵ İbrâhîm 14/42.

4.2. Şiirde Kur'ân'dan İktibâs

Bir şairin şu sözünde olduğu gibi: (es-Seri ')

إِنْ كُنْتَ أَرْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرَنَا مِنْ غَيْرِ مَا جُرِمَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

(Sevgilim!) -suçsuz halde- bizi terk etmeye karar verdiysen, (bize düşen) **güzelce sabretmektir.**

Eğer bize başkalarını tercih edersen, **Allah bize kâfidir ve O ne güzel dosttur.**⁵⁶

Şair, bu beyitlerde, *“Ya'küb, “Hayır! Nefsiniz sizi fena bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir.”*⁵⁷ ve *“الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ”* *“Birtakım insanlar onlara, “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun” dediler de bu, onların inançlarını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” diye cevap verdiler.”*⁵⁸ âyetlerinden iktibâs yapılmış, asıl anlamından dışarı çıkılmamış, âyetteki mana korunmuştur. Şair, iki farklı âyetten iktibâs yapmış, hatta bu âyetlerin farklı bölümlerini kullanmak suretiyle de bir birleştirme yoluna gitmiştir. Sevgilinin terketmesi karşısındaki kendi tutumunu, kardeşlerinin Yûsuf'u (a. s.) kuyuya attıktan sonra babası Ya'kup'un (a. s.) takındığı sabırlı tavrına ve Allah Teâlâ'ya olan muazzam güvenine benzetmektedir.

Yine Ebû Temmâm'ın (öl. 231/846) şu şiiri bir başka örnektir: (el-Kâmil)

فَاضَ اللَّئَامُ وَغَاضَتِ الْأَحْسَابُ وَاجْتُنَّتِ الْعُلَيَاءُ وَالْأَدَابُ
فَكَأَنَّ يَوْمَ الْبُعْثِ فَاجَأَهُمْ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ وَلَا أَسْبَابُ

Rezillerin sayısı arttı, asil insanlar azaldı, haysiyet ve güzel ahlâk ise yerinden söküldü.

Sanki diriliş günü **“Ne aralarında hısımlık akraba yakınlığı kalacak” ne de başka bir bağ sözü onları şaşırtacaktır.**⁵⁹

Ebû Temmâm, inşa ettiği bu beyitlerde, *“Sûra üflendiği zaman artık ne aralarında hısımlık bağları kalacak ne de birbirlerine hallerini sorabilecekler!”*⁶⁰ âyetinden iktibâs yaparak bir alıntı gerçekleştirmiştir. Böylece o, rezillerin artıp asil insanların sayısının azalmasını, kıyamet günü insanlar arasında kan ve sihriyet bağları ve diğer tüm akrabalık bağlarıyla birlikte şefkat ve sevgi hislerinin tamamen sona ereceği ve kimsenin birbirine yarar sağlayamayacağı günün durumuna özdeş kılmaktadır.

İbn Senâülmülk'ün (öl. 608/1212) şu beyti de Kur'ân-ı Kerîm'den yapılan alıntıya örnektir: (el-Kâmil)

رَحَلُوا فَلَسْتُ مُسَائِلًا عَنْ دَارِهِمْ أَنَا بِأَخْعِ نَفْسِي عَلَى أَثَارِهِمْ

Göç ettiler. Gittikleri diyarı soracak değilim, arkalarından **üzülmekle neredeyse kendimi tüketeceğim.**⁶¹

⁵⁶ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 146.

⁵⁷ Yûsuf 12/18.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/173.

⁵⁹ el-Hatîp et-Tebrîzî, *Dîvânu Ebî Temmâm*, thk. Muhammed Abduh Azzâm (Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 4/311.

⁶⁰ el-Mu'minûn 23/101.

⁶¹ Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, 2/457.

Şair, beytin ikinci mısrasında *فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا* “Durum böyleyken bu son kitaba iman etmezlerse arkalarından hüznlenerek neredeyse kendini tüketeceksin!”⁶² âyetinden iktibâsta bulunmuştur. Şair, şiirinde sevdiklerinin göç etmesinin ardından elinden bir şey gelmemesi karşısında duyduğu üzüntüsünü kırmak için kendini teskin etmek ve rahatlamak adına âyetten alıntı yapmıştır.

Bir cimrinin hicvedilmesi örneğinde:(el-Vâfir)

رَأَى	ضَيْفُكَ	فِي	الدَّارِ	وَكُرْبِ	المَوْتِ	يَعْتِنَاهُ
عَلَىٰ	خُبْرِكَ	مَكْنُونًا	سَيَكْفِيكَهُمُ	اللَّهُ		

Misafirin evde (ekmek) gördü, ölümün ızdırabı ona tesir etmişken

Ekmegin üzerinde şöyle yazılıydı, **onlara karşı Allah sana yeter.**⁶³

Burada, *”Eğer onlar sizin inandığınız gibi iman ederlerse şüphesiz doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse bilesin ki bir çıkmazın içindedirler. Onlara karşı Allah sana kâfidir.”*⁶⁴ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Şair, yazdığı beyitlerde insanın karşılaşmış olduğu felaketler ve acı olayların onu ümitsizliğe düşürmemesini, yaradanına güvenmesini ve O’ndan istemesini, Allah’ın her şeye kadir olduğunu vurgulamaktadır.

Yine şairin gençliğin kıymetinin bilinmesi için yazdığı şu beyitlerde olduğu gibi:

إِغْتَنِمَ	فَوَدَكَ	الْفَاحِمَ	قَبْلَ	أَنْ	يَبْيِضَ
فَأَيُّهَا	الدُّنْيَا	جِدَارًا	يُرِيدُ	أَنْ	يَنْقُضَ

Ağarmadan önce siyah saçının kıymetini bil, zira dünya **yıkılmak üzere olan bir duvardır.**⁶⁵

Burada şair, *”İkisi de yürüdü. Sonunda bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Fakat köy halkı onları misafir etmeyi reddetti. Derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular...”*⁶⁶ âyetinden iktibâs yaparak gençliğin ihtiyarlık gelmeden evvel değerinin bilinmesine dair düşüncesini desteklemiş, şiirdeki anlamı pekiştirmiştir.

Şairin insanların durumunu tenkit edip, Allah’ın (c.c.) yüceliğine vurgu yaptığı şu beyitler buna örnektir: (er-Remel)

أَيُّهَا	السَّائِلُ	قَوْمًا	مَا	لَهُمْ	فِي	الْخَيْرِ	مَذْهَبِ
أَنْتَ	النَّاسِ	جَمِيعًا	وَالِي	رَبِّكَ	فَارْغَبْ		

Ey hayırda gözü olmayan kavimden isteyen kişi.

İnsanların tamamını bırak ta **yalnızca Rabbine yönel.**⁶⁷

Şair, inşa ettiği beyitlerde *”Ve yalnız rabbine yönel”*⁶⁸ âyetinden iktibâs yapmıştır. Yaptığı iktibâsla insanların bencil ve nankör hallerine temas ettikten sonra kulların

⁶² el-Kehf 18/6.

⁶³ Ebû Hilâl el-Askerî, *Dîvânu'l-me'ânî*, nşr. Mahmûd eş-Şinkitî - Muhammed Abduh (Alemlü'l-Kutub, ts.), 1/203.

⁶⁴ el-Bakara 2/137.

⁶⁵ Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, 2/460.

⁶⁶ el-Kehf 18/77.

⁶⁷ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût (Dimeşk-Beyrut: Dâru'bn-ü Kesîr, 1415/1994), 10/78.

⁶⁸ el-İnşirâh 94/8.

yalnızca Rablerine teveccüh etmelerini, güvenmelerini istemiş, Allah'tan istemenin kullardan istemekten daha faziletli olduğu hakkındaki maksadını ve manayı uygun olan bir âyetle kuvvetlendirerek sözlerine açıklık getirmiştir.

4.3. Nesirde Hadîsten İktibâs

Harîrî'nin şu sözünde iktibâs vardır:

شَاهَتِ الْوُجُوهُ ، وَقَبِحَ اللَّكُّعُ وَمَنْ يَرْجُوهُ

Yüzler kızardı, alçaklar ve onu bekleyenler çirkinleşti.⁶⁹

Şair, sözünde "Peygamber (s.a.v.) حين لقي الكفار يوم حنين، وأخذ كفًا من ثراب فرمأه في وجوههم، وقال: شاهت الوجوه ve İslâm ordusu, Huneyn günü kâfirlerle karşılaştıklarında Rasûlullah (s.a.v.) bir avuç kum almış ve kâfirlerin yüzlerine fırlatmıştı. Ve şöyle demişti: Yüzleri kızarsın!"⁷⁰ hadîs-i şerifinden alıntı yapmıştır. Allah'ın Elçisinin savaş öncesi takındığı bu tavır, bir taraftan İslâm düşmanlarına gözdağı verirken, diğer taraftan Müslümanların şecaatini arttırmıştır. Şair, alıntı yapmak suretiyle kendi sözlerinin tesir gücünü arttırmış, mananın etkili olmasına çalışmıştır.

Bir başka örnek olarak olarak İbnu'l-Kayyim'in (öl. 751/1350) hayırsever ve bol ihşanda bulunan insanlarla ilgili olarak, onların bazı küçük olumsuz davranışlarının affedilebileceğine dair şu sözleridir.⁷¹

İbnu'l-Kayyim (r. aleyh) şöyle dedi:

مِنْ قَوَاعِدِ الشَّرْعِ وَالْحِكْمَةِ أَنَّ مَنْ كَثُرَتْ حَسَنَاتِهِ وَعَظُمَتْ ، وَكَانَ لَهُ فِي الْإِسْلَامِ تَأْتِيرٌ ظَاهِرٌ ، فَإِنَّهُ يُحْتَمَلُ لَهُ مَا لَا يُحْتَمَلُ لِعَیْبِهِ ، وَيُعْفَى عَنْهُ مَا لَا يُعْفَى عَنْ غَيْرِهِ ، فَإِنَّ الْمَعْصِيَةَ خَبِيثٌ ، وَالْمَاءَ إِذَا بَلَغَ قَلْتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبِيثَ

"İyilikleri çoğaltmak ve büyütme şeriat ve hikmetin kurallarından biridir ve İslâm'da o kişiye karşı bunun açık bir etkisi (olumlu bir tarafı) vardır. Bu da başkaları için mümkün olmayan şeylerin ona mümkün olması, başkaları için ma'zur görülemeyen şeylerin ona ma'zur görülmesidir. Zira Allah'a (c.c.) itaatsizlik kötü sonuç verir. **Su iki kulle⁷² miktarına ulaşırsa pislik taşımaz.**"⁷³

İbnu'l Kayyim, Peygamber'in (s.a.v.) "Eğer su iki kulle (büyük su tulumu) miktarında olursa pislik taşımaz"⁷⁴ hadîsinden iktibâsta bulunmuştur. İbnu'l Kayyim, hayırsever ve takvâ sahibi insanların günlük hayatın içerisinde göstermiş oldukları bazı küçük hataların affedilebileceğini, Rahmet-i Rahmân'ın af ve mağfiret dairesinin geniş olduğunu vurgulamaktadır.

4.4. Şiirde Hadîsten İktibâs

Mûte günü, Abdullah b. Ravâha'nın (r.a.) (öl. 8/629) okuduğu şiirde hadîsten iktibâs vardır: (er-Recez)

⁶⁹ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâr'u Sâdir, ts.), 508.

⁷⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Basellûm (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/319.

⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde ve menşûru velâyeti ehli'l-ilm ve'l-irâde*, thk. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1416/1996), 1/ 529.

⁷² Bu hadîste iki kulle miktarına ulaşan suyun pislik tutmayacağı anlatılmaktadır. İmam Şafi'ye göre bu ölçü Hecer kulesi olup, o dönem Araplar tarafından kullanılan ve deriden yapılmış olan 2,5 kırbaya eşitlenebileceği belirtilmiştir. Kulle tabiri özellikle fıkıh alanında yazılmış eserlerin özellikle taharet bablarında yaygın olarak kullanılmaktadır. (Daha geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kulle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/357.

⁷³ Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu*, 25.

⁷⁴ Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, 1/67, "Tahâret", 50 (No. 67); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, şrh. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 2/158, "Kitabu't-Tahâre ve Sünenihâ", 75 (No.517).

هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَتْ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيَتْ
 إِنْ تَسْلِمِي الْيَوْمَ فَلَنْ تَفُوتِي هَذَا جَمَامَ الْمَوْتِ قَدْ صَلِيَتْ
 وَمَا تَمَنَّيْتَ فَقَدْ أُعْطِيَتْ إِنْ تَفْعَلِي فَعَلَهُمَا هُدِيَتْ
 وَإِنْ تَأَخَّرْتَ فَقَدْ

Sen, yalnızca kanı akan bir parmaksın ve başına gelen şey Allah uğrunda meydana gelmiştir.

(Ey nefis!) Bugün teslim olursan kesinlikle kaybetmeyeceksin, bu ölüm değirmenidir, (bir gün) seni de alıp öğütecek.

Neyi arzu ettiysen sana verildi, onların (şehit olan Zeyd ibnu'l-Hârise ve Ca'fer ibnu Ebî Talip) yaptıklarını yaparsan doğru yolu bulursun.

Yapmazsan (Geç kalırsan) belanı bulursun.⁷⁵

Bu şiirde, Abdullah b. Ravâhâ (r.a.), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şu hadîsinden iktibâsta bulunmuştur. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) parmağı bir ağaç parçası yüzünden yaralandı ve kanadı. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.):

هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَتْ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيَتْ⁷⁶

“Sen, sadece kan akan bir parmaksın ve başına gelen şey ise Allah yolunda meydana gelmiştir.” dedi.⁷⁷ Peygamberimiz'in (s.a.v.) şairlerinden olan Abdullah b. Ravâha, (r.a.) savaşın bir aşamasında komutan olarak görev aldığı Mûte günü, nefsiyle olan mücadelesini irad ettiği beyitlerine dökmüş, beyitlerini hadîsten gerçekleştirmiş olduğu iktibâsla güçlendirme yoluna gitmiştir.

Büveyhî devrinde siyâsî ve edebî şahsiyetiyle tanınan Sâhib b. Abbâd'ın (öl. 385/995) getirmiş olduğu şu beyitte hadîs-i şerîften yapılan iktibâsa örnektir: (Meczû'u'r-Remel)

قَالَ لِي: إِنْ رَقِيبِي سَيِّئُ الْخُلُقِ فَدَارِهِ
 قُلْتُ: دَغْنِي وَجْهَكَ

Bana 'beni gözetleyen kişi ahlâksızdır. Ona güzel muamele et.' dedi.

Ben de 'beni kendi halime bırak, senin yüzün nefse hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmış bir cennettir.' dedim.⁷⁸

Şair, şiirinde “Cennet, nefsin kerîh gördüğü şeylerle, cehennem ise nefsânî his ve isteklerle kuşatılmıştır”⁷⁹ hadîs-i şerîfinden iktibâsta bulunmuştur. Şiirde gerçekleştirilen iktibâsla, bir yönüyle cennetin bu dünyada nefse hoş gelmeyen şeyleri yapmakla kazanılabileceği, cehennemin ise nefsin hoşuna giden kötü amellerin bir sonucu

⁷⁵ Abdullâh b. Revâha, *Dîvânü'l emîr eş-şâir 'Abdillâh b. Revâha (r.a.)*, thk. Muhammed Ali el-Kutup (Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1431/2010), 66.

⁷⁶ Fârisî, *el-İhsan fî takrîbi sahîhi İbn Hibbân*, 19/539, (No. 6577); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Cihad ve's- siyer”, 39 (No.1796).

⁷⁷ Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1984), 2/175, (No:1719).

⁷⁸ Bahâüddîn es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk. Abdülhamîd el-Hündâvî (Sayda- Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1424/2003), 2/333.

⁷⁹ Ebu's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût (Dimesşk: Mektebetu'l-Halvânî, 1392/1972), 10/521, (No.8069).

olduğu üzerinde durulurken, diğer yönüyle şair, beğendiği bir sevgiliyi, onun karakterini ve yüzünün güzelliğini cennete eşdeğer kılmakta, manayı ve etkisini nebevî bir haber ile güçlendirmektedir.

Alıntı yapılan lafızda küçük bir değişiklik yapılması, iktibâs olmadığı anlamına gelmez. Alıntı yapılan lafzın bir miktar ziyadeleştirilmesi ya da eksiltilmesi veya lafızlar arasında takdim ve tehir yapılması, gizli olanın açığa vurulması veya aksi, tebdil veya beyân amaçlı değişiklikler uygun ve yerinde görülmüştür. Bu, iktibâs sahibinin yaptığı latîf bir imâdır. Bu noktada muktebis, Kur'ân-ı Kerîm âyetinin ya da hadîs-i şerîf lafzının aynıyla gelmesini arzu etmemiştir.

Ömer el-Hayyâm'ın (öl. 526/1132) şu sözü konu edinilen değişiklikler için güzel bir örnektir: (et-Tavîl)

سَبَقْتُ الْعَالَمِينَ إِلَى الْمَعَالِي	بِصَانِبِ فِكْرَةٍ وَعَلْوِ هِمَّةٍ
وَلَاخَ بِحِكْمَتِي نُورَ الْهُدَى فِي	لَيْالٍ لِلضَّلَالَةِ مُذْلِهَمَةٍ
يُرِيدُ الْجَاهِلُونَ لِيُطْفِئُوهُ	وَيَأْتِي اللَّهَ إِلَّا أَنْ يُبَيِّنَهُ

Doğru fikir ve ulvî bir niyetle âlemlerin ötesine geçtim.

Karanlık ve dalâlet gecelerinde hidâyet nuru benim hikmetimle parladi.

***Câhiller onu söndürmek ister de fakat Allah onu tamamlayarak isteklerini geri çevirir.*⁸⁰**

Burada, alıntı *“Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürüvermek isterler; ama kâfirler beğenmeseler de Allah nûrunu muhakkak tamamlamayı istiyor.”*⁸¹ âyetinden iktibâs yapılmıştır. Ömer el-Hayyâm şiirinde, âyette geçen *الكافرون* lafzını *الجاهلون* lafzıyla değiştirerek alıntı tercihi yapmıştır. Böyle bir değişiklik sanatsal ve şerî yönden bir sakınca doğurmadığı gibi yazar veya şair, nesirde bağların kurulabilmesi ya da şiirde veznin ikame edilmesi açısından bu duruma sığınabilir. Şair, edebiyattaki konumunu ızhâr etmek, ilimde ulaşmış olduğu yüksek seviyeyi anlatmak ve methetmek için kısmî âyet iktibâsı yoluna gitmiştir.

Ebû Temmâm bir kasidesinin matla' beytinde şöyle ifade eder: (el-Basît)

قَدْ كَانَ مَاخَفْتُ أَنْ يَكُونَا	إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاجِعُونَ
------------------------------------	---------------------------------

*Olmasından korktuğum şey oldu, kuşkusuz Allah'a döneceğiz.*⁸²

Ebû Temmâm, ikinci mısradaki geçen *رَاجِعُونَ* lafzına, birinci mısradaki geçen *يَكُونَا* lafzıyla kafiye ve vezin benzeştirme zaruretinden dolayı bir elif ziyadesinde bulunmak suretiyle değişiklikte bulunmuştur.

Ebu'l-Feth el-Bustî'nin şu sözünde olduğu gibi: (el-Mutekârib)

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ كَمَا	أَمَرْتُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ
وَ إِنِّي فِي الْكَلَامِ لِكُلِّ الْأَنَامِ	فَمُسْتَحْسَنٌ مِنْ دَوِي الْجَاهِ لِيْن!

Kolaylığı seç, emrolunduğun gibi iyi olanı emret ve cahillere aldırma!

⁸⁰ Kazvîni, *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*, 424.

⁸¹ et-Tevbe 9/32.

⁸² Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 146.

*Bütün mahlukata karşı sözünde yumuşak ol ki, yumuşak huylu şöhret sahipleri tarafından sevilesin.*⁸³

Şair, beyitlerinde خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلین “Kolaylığı seç, güzel olanı emret ve cahillerden yüz çevir” âyetinden⁸⁴ iktibâs yapmıştır. Bustî, burada âyette olmayan كما أمرت lafzını birinci beytin arasına alarak ziyadeleştirme yapmış, beytin şekilsel ve anlamsal bütünlüğünü pekiştirmiştir. Ancak yapılan değişiklik, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfe benzemeyecek şekilde cümlede kapsamlı bir halde yer alıyorsa, bu durum iktibâs olarak adlandırılmaz.

Örneğin, Peygamber’in (s.a.v.) yukarıda geçen hadîs-i şerîfinde قَبِحَتْ شَاهَتِ الْوَجْهُ ifadesinin قَبِحَتْ شَاهَتِ الْوَجْهُ veya تَغَيَّرَتْ الْوَجْهُ olarak değiştirilmesi durumunda iktibâs gerçekleşmez.⁸⁵ Bu durum iktibâsın teknik tanımına, özüne ve ruhuna aykırılık teşkil eder.

Yine bu duruma örnek olarak muhaddis ve fakîh el-Kâdî Mansûr el-Herevî el-Ezdî’nin (öl. 410/1020) şu mısraları örnek verilebilir: (et-Tavîl)

قَلْوُ كَانَتْ الْأَخْلَاقُ تُحَوَّى وَرَائَهُ	وَلَوْ كَانَتْ الْأَرْاءُ لَا تَتَشَعَّبُ
لَأَصْبَحَ كُلُّ النَّاسِ قَدْ ضَمَّهُمْ هَوَى	كَمَا أَنَّ كُلَّ النَّاسِ قَدْ ضَمَّهُمْ أَبُ
وَلِكِنِّهَا الْأَقْدَارُ كُلُّ مَيَسَّرٍ	لِمَا هُوَ مَخْلُوقٌ لَهُ وَ مُقَرَّبٍ

Eğer ahlâk miras yoluyla geçseydi, ya da fikirler farklı olmasaydı.

Herkesin babası bir olacağı gibi fikirleri de aynı olurdu.

Fakat kaderler kendisi için yaratılan ve kendisine yakın olana gider.⁸⁶

Şair, “Siz görevinizi yapmaya bakın. (Emrolunduğunuz gibi amel etmeye devam edin) Herkes niçin yaratıldı ise (hayır ve şer olarak) onu kolayca elde eder.”⁸⁷ hadîsinden yoğun bir değişikliğe giderek iktibâsta bulunmuştur. Her ne kadar böyle bir gayrete girilmiş ise de bu değişiklik çarpıtma gibi algılanacağından iktibâs olarak değer kazanmaz. Kâdî Mansûr el-Herevî, ortaya koymuş olduğu şiirle, insan istitâatının birbirinden çeşitli olduğunu, böyle olmasaydı insan ve toplum hayatının değişime ve ilerlemeye kapalı hale geleceğini belirtmektedir. Bu durum hem hayırda hem de şerde bir yarış, dolayısıyla da Hak ile bâtılın yeryüzünde mücadelesini, ceza ve mükâfatın da uhrevî hayatta lüzumunu hâkim kıldı. Aynı zamanda mîzaçları, karakterleri ve huyları birbirine yakın olan ruhlar dünyada iş birliği yapar, birbirine kenetlenir, ahirette de birbirlerine yakın ve komşu olurlar.

5. İktibâs ve İstişhâd

İstişhâd sözcüğü, شَهِدَ - شَهِدَ fiilinin, istif’âl bâbındaki masdarı olup, bu kök sözlükte “şehadet etmek, görmek, şahit getirmek, tanıklık yapmak, şahit olmak, meclise gelmek, yemin etmek, tayin etmek, kesin haber vermek” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin el-istişhâd (الِإِسْتِشْهَادُ) masdarına gelince “şahit tutmak, şahit getirmek, bir kimseden tanık olmasını istemek, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek, kahramanca ölüm, şehitlik” anlamlarına gelir.⁸⁸

⁸³ Ebu'l-Feth el-Bustî, *Dîvânu Ebi'l-Feth el-Bustî*, thk. Lutfî es-Sakkâl-Durriyye el-Hatîb (Dimeşk: Matbû'âtu Mecme'î'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1409/1989), 307.

⁸⁴ el-A'râf 7/199.

⁸⁵ Asker, *el-İktibâsu envâ'uhu ve ahkâmuhu*, 30.

⁸⁶ Kazvîni, *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*, 424.

⁸⁷ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Kader”, 1 (No: 2647).

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Haşim Muhammed eş-Şâzelî vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif), 4/2348-2350; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûp el-Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Enes Muhammed es-Sâmî-Zekeriyya Câbir Ahmed (Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1429/2008), 896; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul, Bahar Yayınları, 1994), 560; Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-Arabî el-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012), 500.

Istilâhî anlamda ise Arapçada bir kelimenin veya cümlenin lafız, mana ve kullanım sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu ispat için bir âyetle ya da sahih senetle rivayet edilen naklî bir delille örnek getirmektir.⁸⁹ Bu doğrultuda getirilen örneğe “Şâhid-Şevâhid” denir.⁹⁰

İktibâs ve istişhâd kavramlarının birbirine yakın anlamlar içermesi, bazen bu iki mefhumun birbirinin yerine kullanılması gibi bir hataya düşülmesine neden olmaktadır. İktibâs ve istişhâd arasındaki en büyük fark, istişhâd yapılan metinde “Yüce Allah şöyle buyurdu”, “Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur”, “Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir” gibi ibarelerin bulunmasıdır.⁹¹ “Allah’ın buyurduğu gibi”, “Allah’ın şu kelâmında olduğu gibi” ifadelerin olması da yeter bir durumdur.

Şayet şiir veya nesirde, şair veya nâsir tarafından yapılan alıntının âyet-i kerîme ya da hadîs-i şerîf olduğu konusunda doğrudan veya dolaylı yoldan bir işaret varsa, böyle bir alıntının belâgat tekniği ve disiplini açısından iktibâs sayılması mümkün değildir. Bu ancak nazm yönünden akd, nesir yönünden ise istişhâd veya istidlâl olarak değer kazanmaktadır.⁹²

Bütün bunlardan sonra istişhâd ile iktibâs kavramlarının benzeştiği yönlerle birlikte, farklılaştıkları yönleri şöyle ifade edebiliriz. Benzeştikleri nokta ikisinin de kaynak olarak âyet ve hadîsleri alıntılama, farklılaştıkları nokta ise istişhâd tekniğinde alıntının kaynağı olan âyet ve hadîsin açık ya da imâlî bir şekilde belirtilmesi söz konusu iken, iktibâsta ise alıntılama yapılan kaynaklar, adresi verilmeden sözün arasına ustalıkla yerleştirilmesi temel esas olarak görülmektedir.

Bu şekilde yapılan iktibâsa en güzel örneği, Peygamber’in (s.a.v.) şu hadîs-i şerîflerinde bulabiliriz.

إِذَا خَطَبَ إِلَيْكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرَّجُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ

“Dininden ve ahlâkından hoşlandığınız biri evlenmek için (kızınıza talip olmak için) size müracaat ederse onu evlendirin. Aksi takdirde yeryüzünde büyük bir fitne ve karışıklık olur.”⁹³

Bu hadîste *“İnkâr edenler de birbirinin dostları ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir ifsad olur.”*⁹⁴ âyetinden iktibâs vardır.

Burada, Allah’ın Resûlü (s.a.v.) âyette yer alan كَبِيرٌ lafzının yerine عَرِيضٌ lafzını getirmiştir. Bu, iktibâs yapılan âyet ya da hadîsteki söz diziminin başka bir kelime ile değiştirilebileceğine örnektir. Aynı zamanda Allah’ın Elçisi, aile düzeninin sağlam temellerle inşa edilmesinde, sağlıklı bir toplumun kurulup yüceltilmesinde evlilik müessesesinin ne kadar mühim bir kurum olduğunu Müslümanlara hatırlatmaktadır. Evliliğin teşvik edilmesinin, bu konuda kolaylaştırıcı bir tavrın model alınmasının ve ölçüt olarak hangi kıstasların belirlenmesi noktasında yol haritasını bizlere arzetmektedir. Aksi durumda İslâm toplumunun büyük bir ahlâkî çöküntüyle, çözümlenemeyen ve bozulmayla karşılaşabileceğini, çirkinliğin ve fuhşiyâtın toplumu sarabileceğini ifade etmektedir.

Sonuç

İslâm kültüründe Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmesi ile birlikte okuma hatalarını ortadan kaldırmak için nahiv, sarf, ıstikak gibi gramer ilimleri, şerî hükümlerin istinbâtı için hadîs, fıkıh, usûl, tefsir gibi Kur’ân ilimleri, Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzını, eşsiz ve benzersiz oluşunu vurgulamak için de beyân, meânî ve bedi’ ilimleri istihdâs edilmiştir. Şair ve ediplerin yazınsal ürünlerinde

⁸⁹ Saîd el-Afgânî, *Fî Usûli’n-nahv* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1407/1987), 6.

⁹⁰ İsmail Durmuş, “İstîshâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/397-398.

⁹¹ Asker, *el-İktibâsu envâ’uhu ve ahkâmuhu*, 31.

⁹² Mes’ûd b. Ömer Sa’duddîn et-Teftâzânî, *Şurûhu’t-telhîs*, şrh. Bahâuddîn es-Sübki-İbn Ya’kûb el-Magrîbî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Hâdî, 1413/1992), 521.

⁹³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, 2/260, “Nikâh”, 3 (No: 1090).

⁹⁴ el-Enfâl 8/73.

sıkça başvurduğu, fesâhat ve belâgatın özünü ve edebî estetiğin kaynağını oluşturan Kur'ân ve hadîslerden alıntılama tekniği olarak tanımlanan iktibâs sanatı da özellikle dinî değerlerin mevzûbahis edildiği metinlerde zengin muhtevasıyla oldukça geniş bir yer bulmuştur. İyi niyetli olmak kaydıyla şair ve ediplerin, muhataplarına hissettirmeden âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfleri kendi ifadelerinin içerisine girdirerek alıntılarını, edebiyat dünyasında hünerli bir meziyet olarak görülmüştür. İlim ehlinin ürettikleri eserlerde bu sanatı icra etmelerindeki gayesi, ilâhi vahyin gönüllere güçlü bir şekilde tesirini sağlamak, sözleriyle insanların akıl ve duygu dünyalarında derin bir etki bırakmak istemeleridir. Bedi' sanatının muhassinât-ı lafziyye unsurları arasında sayılan bu disiplinin fikrî ve istilâhî zemini bu doğrultuda önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Absî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru't-Tâc, 1. Basım, 1409/1989.
- Afgânî, Saîd. *Fî Usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1407/1987.
- Ak, Murat. *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatnâme Maksûd-ı Nasîhat*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.
- Arcî, Abdullah b. Ömer. *Dîvânu'l-Arcî*. thk. Reşîd el-Abîdî - Hıdr et-Tâî. Bağdat: Şeriketu'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1375/1956.
- Asker, Abdulmuhsin b. Abdulaziz. *el-İktibasü envâ'uhu ve ahkâmuhu*. Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1. Basım, 1425/2004.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânu'l-Me'ânî*. nşr. Mahmûd eş-Şinkitî - Muhammed Abduh. Alemu'l-Kutub, ts.
- Atîk, Abdulaziz. *İlmü'l-bedî'*. Beyrut-Lübnan: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2012.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belâgatında Bedi' İlmi Ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyîd Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Misra, 3. Basım, 1954.
- Bulut, Ali. "Abdulhamîd el-Kâtib'in Risâlelerinde İktibas Sanatı "Taât Risâlesi" Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Şubat 2007), 247-268.
- Bustî, Ebu'l-Feth. *Dîvânu Ebi'l-Feth el-Bustî*. thk. Lutfî es-Sakkâl-Durriyye el-Hatîb. Dimeşk: Matbû'âtu Mecme'î'l-Lugati'l-Arabiyye, 1409/1989.
- Cârim, Ali Mustafa Emîn. *el-Belâgatu'l-vâzıha*. Karaçi-Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 1. Basım, 1431/2010.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim. *Miftâhu dâri's-sa'âde ve mensûru velâyeti ehli'l-ilm ve'l-irâde*. thk. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî. 1 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1416/1996.
- Cezerî, Ebu's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. İbnu'l-Esîr. *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Resûl*. nşr. Abdülkâdir el-Arnaût. 10 Cilt. Dimeşk: Mektebetu'l-Halvânî, 1392/1972.

- Cezerî, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1442/2003.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Ta'rifât*. thk. İbrahim el-İbyârî. Dâru'r-Reyyân, 1982.
- Dib, Muhammed Muhyiddin- Kasım, Ahmed . *Ulumu'l-belaga (Bedi', beyân ve meânî)*. Trablus-Lübnan: el-Muessesetu'l-Hadîse, 1. Basım, 2003.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/397-398. İstanbul, TDV Yayınları, 2001.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.
- Fârisî, el-Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân. *el-İhsan fî takrîbi sahihi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaut. 14 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1412/1991.
- Fîrûzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûp. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Enes Muhammed es- Sâmi-Zekeriyya Câbir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*. thk. İsmâ Şakyû. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Mektebetu'l-Hilal, 1987.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Zıyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Meselu's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 1 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebe ve Matba'atu Mustafa el-Bânî, 1358/1939.
- İbnu'l-Esîr, Necmuddîn. *Cevheru'l-Kenz*, thk. Muhammed Zaglûl Sellâm. İskenderiye: Munşeâtü'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Haşim Muhammed eş-Şâzelî vd. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbnu'l-İmâd. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût - Abdülkâdir el-Arnaût. 10 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru'bn-ü Kesîr, 1. Basım, 1415/1994.
- Kallek, Cengiz. "Kulle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/357. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kazvînî, Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*. şrh. Abdurrahman el-Berkûki. Mısır: y.y. 2.basım, 1351/1932.
- Kazvînî, Abdurrahmân Muhammed. *Telhîsu'l-Miftâh*. Karaçi-Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 1.basım, 1431/2010.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*, şrh. Haydar Hatipoğlu. 2 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Basellûm. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1426/2005.
- Matlûb, Ahmet. *Mu'cemu'l-mustalahâtu'l-belâgiyye ve tetavvüruhâ*. Beyrut-Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1429/2008.
- Medenî, es-Seyyid Ali Sadrüddîn b. Ma'sûm. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şakir Hâdi Şükr. Kerbela-Irak: Mektebetu'l-Irfan, 1.Basım, 1377/1968.

- Medenî, es-Seyyid Ali Sadrüddîn b. Ma'sûm. *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şakir Hâdi Şükr. Kerbela-Irak: Mektebetu'l-Irfan, 1.Basım, 1378/1969.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l arabiyye ususuha ve ulûmuha ve funûnuha*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1416/1996.
- Murâdî, Ebu'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed. *Silku'd-durer fî a'yâni'l-karnî's-sânî aşer*. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1989.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemu'l-Arabî el-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- Nübâte, Abdürrahîm b. Muhammed b. İsmâil. *Dîvânu'l-hutab*. şrh. Tâhir Efendî el-Cezâirî. Beyrut: Abdu'l-Bâsit el-Enesi, ts.
- Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 5. Basım, 1973.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdir, 1424/2004.
- Revâha, Abdullâh b. *Dîvânu'l emîr eş-şâir Abdillâh b. Revâha*. thk. Muhammed Ali el-Kutup. Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. basım, 1431/2010.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1984.
- Sübkî, Bahâüddîn. *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd el-Hündâvî. 2 Cilt. Sayda-Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1424/2003.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn. *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 1 Cilt. Suûdi Arabistan: Vizâratu's-Şuûn ve'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1984.
- Tebrîzî, el-Hatîp. *Dîvânu Ebî Temmâm*. thk. Muhammed Abduh Azzâm. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009.
- Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer Sa'duddîn. *Şurûhu't-Telhîs*. şrh. Bahâüddîn es-Sübkî - İbn Ya'kûb el-Magrîbî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Hâdî, 4.basım, 1413/1992.
- Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm İbn. *el-Akîdetu'l-vasıtiyye*. nşr. Muhammed b. Abdülazîz. Riyad: ed-Dureru's-Seniyye, 1433/2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. 3 Cilt. Bayezid-İstanbul: Yunus Emre Yayınları.
- Zuhrî, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncı, 1. Basım, 1421/2001.